

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА
Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
кафедра практичної психології

Психологічні особливості професійного самовизначення
випускників міських та сільських шкіл

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 2 курсу, 622 групи

Солован Лілія Іванівна

Керівник:

кандидат психологічних наук,

доцент Гуцуляк Н. М.

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол № _____ від _____ 2023 р.

Зав. кафедрою _____ доц. Радчук В.М.

Чернівці - 2023

АНОТАЦІЯ

Солован Л.І. **Психологічні особливості професійного самовизначення випускників міських та сільських шкіл.** - Кваліфікаційна робота

Професійне самовизначення є провідним етапом у житті кожної особистості, оскільки воно не лише спрямовує людину на обраний кар'єрний шлях, але й впливає на її особистісний ріст та психологічне благополуччя. Врахування специфіки етапів, функцій, структурних компонентів професійного самовизначення допомагає особистості зробити обґрунтований професійний вибір, досягти гармонії між особистим й професійним розвитком.

У кваліфікаційній роботі проаналізовано підходи вчених до розуміння поняття «самовизначення», охарактеризовано функції і структуру професійного самовизначення, зосереджено увагу на соціально-психологічних чинниках та проблемах професійного самовизначення старшокласників.

Проведене емпіричне дослідження спрямоване на виявлення особливостей прояву когнітивного, емоційно-ціннісного, орієнтовно-поведінкового компонентів професійного самовизначення випускників міських та сільських шкіл. Доведено, що існують відмінності у змістових характеристиках структурних складових професійного самовизначення досліджуваних учнів старшого шкільного віку.

Ключові слова: самовизначення, професійне самовизначення, мотиви вибору професії, ціннісні орієнтації, професійна установка, старший шкільний вік.

ABSTRACT

Solovan L.I. **Psychological features of professional self-determination of graduates of urban and rural schools.** - Qualification work

Professional self-determination is a leading stage in every individual's life, as it not only directs a person to the chosen career path but also affects his personal growth and psychological well-being. Considering the specifics of the stages, functions, and structural components of professional self-determination helps an individual make an informed professional choice, to achieve harmony between personal and professional development.

The qualification work analyzed the approaches of scientists to understanding the concept of "self-determination", characterized the functions and structure of professional self-determination, and focused attention on social and psychological factors and problems of professional self-determination of high school students.

The conducted empirical research aims to identify the features of the manifestation of cognitive, emotional-value, and orienting-behavioral components of professional self-determination of graduates of urban and rural schools. It has been proven that there are differences in the content characteristics of the structural components of the professional self-determination of the studied high school students.

Keywords: self-determination, professional self-determination, motives for choosing a profession, value orientations, professional attitude, high school age.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ВИПУСКНИКІВ ШКІЛ	7
1.1. Поняття самовизначення у зарубіжних і вітчизняних дослідженнях	7
1.2. Професійне самовизначення особистості: його функції та структура ...	8
1.3. Особливості професійного самовизначення учнів старшого шкільного віку.....	15
1.3.1. Психофізіологічні особливості старшого шкільного віку	15
1.3.2. Соціально-психологічні чинники та проблеми професійного самовизначення старшокласників	18
РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБІРКИ ТА МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ	22
РОЗДІЛ III. ПОРІВНЯЛЬНО-ДІАГНОСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ МІСЬКИХ ТА СІЛЬСЬКИХ ШКІЛ	28
3.1. Порівняльний аналіз особливостей проявів структурних компонентів професійного самовизначення старшокласників з міських та сільських шкіл	28
3.2. Рекомендації батькам щодо підвищення ефективності професійного самовизначення старшокласників	44
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51

ВСТУП

Актуальність дослідження. Професійне самовизначення є провідним етапом у житті кожної особистості, яка стикається з вибором професійного шляху. Комплексне дослідження професійного самовизначення, як трьох-компонентної структури, випускників міських та сільських шкіл є особливо актуальним у контексті недостатнього його вивчення науковцями. Заслугує уваги той факт, що наявність конкретних наукових даних та рекомендацій щодо цього питання є обмеженою.

Умови війни в країні надають результатам даного дослідження додаткової важливості, оскільки вони можуть значно вплинути на вибір професійного шляху випускниками шкіл. Недостатність інформації у цьому контексті створює необхідність у ретельному аналізі та дослідженні психологічної динаміки у випускників з різної місцевості.

У психологічних дослідженнях обґрунтовано сутність і зміст самовизначення. Зокрема, над трактуванням та виділенням основних аспектів феномену самовизначення працювали такі зарубіжні та вітчизняні науковці, як А. Бандура, Д. Готтман, Е. Еріксон, А. Маслоу, Л. Божович, Л. Оліховська, С. Рубінштейн, Л. Федоренко та інші.

У контекст професійного самовизначення зробили свій внесок такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як А. Адлер, Е. Берн, Е. Гінцберг, Д. Сьюпер, Р. Райан, М. Шонк, З. Фройд, У. Мозер, Г. Радчук, О. Вітковська, В. Дружинін та інші. Науковці пов'язують професійне самовизначення людини із її особистісним самовизначенням, самореалізацією в різних сферах життя, самопізнанням. Хоча погляди на цей зв'язок відрізняються серед представників різних наукових шкіл, більшість з них дійшли висновку, що основи професійних уподобань та життєвих сценаріїв закладаються ще в дитинстві, проте завданням людини є активна участь у цьому процесі протягом життя. Адже, саме особистість повинна самотійно конструювати

свій життєвий сценарій, пізнавати саму себе та прагнути до більш повної реалізації у практичній діяльності.

Враховуючи обмежену кількість досліджень щодо вказаної проблеми, а також високу її значущість для суспільства та постійну актуальність, було обрано тему для кваліфікаційного дослідження: **«Психологічні особливості професійного самовизначення випускників міських та сільських шкіл».**

Об'єкт дослідження: професійне самовизначення учнів старшого шкільного віку.

Предмет дослідження: психологічні особливості професійного самовизначення випускників міських та сільських шкіл.

Мета дослідження: розробка на основі теоретичного аналізу та емпіричного дослідження проявів складових професійного самовизначення випускників міських та сільських шкіл практичних рекомендацій щодо підвищення рівня його сформованості.

Для досягнення мети дослідження та перевірки сформульованої гіпотези необхідно розв'язати такі **завдання:**

- 1) здійснити теоретичний аналіз сучасного стану наукової розробки проблеми професійного самовизначення старшокласників;
- 2) обґрунтувати теоретичну модель професійного самовизначення старшокласників;
- 3) виявити особливості проявів структурних компонентів професійного самовизначення досліджуваних випускників міських та сільських шкіл;
- 4) розробити практичні рекомендації батькам щодо підвищення ефективності професійного самовизначення старшокласників;
- 5) систематизувати та узагальнити опрацьований матеріал, сформулювати висновки.

Гіпотеза дослідження: існують відмінності у змістових характеристиках структурних компонентів професійного самовизначення випускників міських та сільських шкіл.

Методи та методики дослідження:

У процесі дослідження реалізувався комплексний підхід, який передбачав поєднання наступних методів:

1) теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення і систематизація інформації з досліджуваної проблеми);

2) емпіричні: анкетування (анкета «Світ професій та мій професійний вибір» (Л. Федоренко)), тестування, зокрема методики «Мотиви вибору професії» (Р. Овчарова), «Ціннісні орієнтації» (О. Мотков, Т. Огнєва), «Опитувальник професійних настанов» (І. Кондаков).

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, теоретичного та двох практичних розділів, висновків та списку використаних джерел (40 найменувань). Робота викладена на 50 сторінках машинописного тексту, проілюстрована 8 рисунками та 2 таблицями.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ВИПУСКНИКІВ ШКІЛ

1.1. Поняття самовизначення у зарубіжних і вітчизняних дослідженнях

Процес самовизначення є ключовим етапом у житті кожної особистості, який визначає її кар'єрні та життєві шляхи. Поняття «самовизначення» широко застосовується в психології, педагогіці та соціології, привертаючи увагу дослідників як з вітчизняної, так із зарубіжної спільноти.

Згідно з психологічним словником, самовизначення - це свідомий вибір і утвердження особистістю своєї позиції в різноманітних проблемних ситуаціях. Самовизначитися - це означає співставити свої власні норми, потреби, здібності, привести їх у відповідність з існуючими [20].

В. Франкл, як один із представників зарубіжної психологічної школи, стверджував, що самовизначення покликане відповідати на питання про сенс нашого буття. Науковець вважав, що особистість не просто існує, а й вирішує, яким буде її існування, якою людиною стане в майбутньому [34].

Як зазначають Д. Браун, Р. Лент [3], Е. Еріксон в своїй теорії психосоціального розвитку визначає етап самовизначення як один із ключових моментів у становленні особистості. За його словами, на стадії дорослішання особа активно займається пошуком власного «Я» та визначенням основних життєвих цілей. Науковець вбачає цей процес як важливий компонент формування ідентичності та подальшого розвитку особистості.

Л. Федоренко [31] у своїй праці пише, що А. Бандура теж вносить вклад у розуміння самовизначення через призму взаємодії із середовищем. Вчений підкреслює, що власна ефективність та переконання у впливі можуть суттєво впливати на процес вибору життєвого шляху й професійного напрямку.

Науковець А. Маслоу, як стверджує Л. Федоренко [29], розглядає самореалізацію як вищий рівень самовизначення у своїй видатній ієрархії

потреб. Для вченого пріоритетно, щоб особистість досягала власного потенціалу, що стає ключовим для її повноцінного розвитку.

Л. Федоренко зазначає, що С. Рубінштейном було вперше закладено методологічні основи дослідження проблеми самовизначення у вітчизняній психології. Проблема розроблена науковцем у контексті детермінації на основі висунутого принципу дії зовнішніх причин через внутрішні умови об'єкта. Учений вважав, що ключовим моментом у розумінні феномена самовизначення є ставлення особистості до самої себе, яке значною мірою залежить від її ставлення до навколишнього світу і навколишнього світу до особистості [30].

На думку Н. Побірченко, «самовизначення» - це процес прийняття життєво значимих рішень в різних сферах життєдіяльності людини. Дослідниця підкреслює, що життєве самовизначення є поняттям трьохкомпонентним, що включає в себе соціальне, особистісне та професійне самовизначення [18; 19].

А. Шевенко, посилаючись на працю К. Абульханової-Славської, розглядає самовизначення як певну форму активності особистості, результатом якої стає формування її життєвої позиції. Згідно з баченням науковиці, життєва позиція особистості, її життєва лінія (як пролонгована реалізація життєвої позиції у часі), а також сенс життя (як цілісне визначення життєвої позиції) формують життєвий шлях особистості [36].

Вчена О. Вітковська зауважує, що, на думку Н. Нікітіної, самовизначення постає як динамічне явище, процес, діяльнісний акт або система актів, механізм становлення особистості, що співвідноситься з такими поняттями, як «вибір», «ухвалення рішення», «вчинок». При цьому наголошується, що самовизначення є статичним, стабільним станом суб'єкта (результат вибору), який пов'язаний із визначенням меж свого «Я», свого місця у світі та в житті, оволодінням певною стійкою системою цінностей, змістів, позиції, настановлень, котрі характеризують ставлення людини до навколишнього світу та самої себе [4].

Вітчизняна науковиця Л. Оліховська пропонує наступні аспекти самовизначення:

- 1) Індивідуальний вибір, який проявляється в тому, що особа активно визначає свої цілі, інтереси та цінності.
- 2) Автономія: поняття «самовизначення» сильно пов'язане з концепцією автономії, яка передбачає можливість самостійно обирати професійний шлях, незалежно від зовнішніх впливів або очікувань інших людей.
- 3) Розвиток особистості через виявлення та реалізацію свого потенціалу та здібностей [13].

Проаналізувавши думки зарубіжних і вітчизняних вчених, можна підсумувати, що самовизначення - це активний процес свідомого вибору та визначення життєвих цілей, який включає соціальний, особистісний і професійний аспекти. Самовизначення пов'язане з індивідуальним вибором, ідеєю автономії та розвитком особистості через виявлення й реалізацію свого потенціалу, який визначає життєвий шлях особистості.

1.2. Професійне самовизначення особистості: його функції та структура

Професійне самовизначення є ключовим етапом кар'єрного розвитку, оскільки воно не лише спрямовує особу на обрану траєкторію, але й впливає на її особистісний зріст та психологічне благополуччя. Особистість, визначивши свої професійні цілі, здатна ефективно розвивати власні навички, що, в свою чергу, сприяє успішному адаптивному функціонуванню в сучасному середовищі. Такий вибір також відкриває можливості для особистого задоволення та вираження себе у вибраній сфері діяльності.

Згідно з психологічним словником, професійне самовизначення - це довготривалий динамічний процес прийняття особистістю рішення щодо вибору майбутньої професійної діяльності, виходячи з її індивідуально-психологічних можливостей і потреб ринку праці, становлення людини в

професійній діяльності. У процесі професійного самовизначення виділяють кілька етапів: формування готовності до вибору професії, сам вибір професії, професійне навчання та розвиток професійних навичок. Вищезазначені етапи залежать від характеру обраної професії, особистісних рис людини (здібностей, інтересів, мотивації) та зовнішніх обставин, включаючи соціально-психологічні фактори [20].

Вітчизняна науковиця Г. Радчук розглядає професійне самовизначення як детермінанту професійного становлення особистості. Вчена наголошує на тому, що самовизначення виступає не лише певним актом або стадією професійного становлення, а є його сутнісною основою, неперервним процесом пошуку і набуття людиною смислів своєї професійної діяльності, відкриття та реалізації свого «Я» як професіонала, здійснення вибору у проблемних ситуаціях, які ставить перед нею професійна діяльність [21].

Варта уваги позиція О. Вітківської, яка вважає, що професійне самовизначення – це цілісний, інтегративний процес, у якому реалізуються основні життєві цінності людини і конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення. Це вибір молодою людиною напряму й змісту свого подальшого розвитку, сфери і засобів реалізації індивідуальних якостей та здібностей, соціального середовища для втілення своєї життєвої мети й моральних цінностей. Науковець зауважує, що з точки зору психологічного змісту професійне самовизначення особистості є її свідомо внутрішня діяльність, спрямована на власну самореалізацію і особистісне зростання, яке здійснюється шляхом усвідомлення своєї «реалізаційної спрямованості», прийняття рішень, що визначають напрям самоактуалізації і подальшого розвитку особистості, а також шляхом пошуку оптимальних та прийнятних для особистості засобів реалізації цих рішень й узгодження всіх елементів індивідуальної профорієнтаційної ситуації. Центральною ланкою процесів самовизначення виступають вибір як свідомо активність особистості й моральний вчинок. В основі здійснення вибору знаходиться процес розв'язання внутрішніх і зовнішніх протиріч [3].

Л. Федоренко зазначає, що Е. Гінцберг, як один із представників зарубіжної психологічної школи, вказував, що професійне самовизначення - це багатоетапний процес вибору професії. Науковець у своїй теорії компромісу з реальністю підкреслив, що вибір професії – це довгостроковий процес, що включає серію «проміжних рішень». Кожне проміжне рішення має важливий вплив, обмежуючи свободу вибору. Точні вікові рамки періодів професійного самовизначення важко встановити через індивідуальні варіації: деякі визначаються ще до закінчення школи, інші досягають професійної зрілості пізніше, а деякі змінюють професії протягом усього життя [31].

Згідно з теорією професійного розвитку Д. Сьюпера, професійне становлення розглядається як розвиток Я-концепції особистості. Відповідність поведінки індивіда завданням конкретного вікового етапу визначає успішність цього процесу. Період вибору професії і самовизначення у теорії вченого співвідноситься з етапом дослідження, що охоплює осіб від 15 до 25 років. На цьому етапі особистість, орієнтована на реальні професійні можливості, випробовує себе в різних ролях, враховуючи образ свого «Я», свої інтелектуальні здібності, цінності та риси [24].

З. Фройд [35] та У. Мозер [11] зауважують, що відповідно до психодинамічного підходу професійне самовизначення, як вибір професії, визначається потребами людини, які закріплені через інструментальний модус (маніпуляції, ритмічні рухи, агресія тощо), або ставленням до цих потреб, сформованим у ранньому дитинстві під час взаємодії з батьками. Зокрема, З. Фройд вбачав, що задоволення, отримане людиною під час смоктання, відкушування, жування, перетворюється в дорослому житті на бажання обрати професію, пов'язану з обрізуванням, перепилуванням, а потреба у вивільненні оральної агресії (гризти, кусати, різати) може реалізовуватись безпосередньо в процесі маніпуляції з предметами, наприклад, робота з гайковим ключем, скальпелем, або маніпуляція словами (символічна реалізація оральної агресії), наприклад, у професіях екскурсовода, диктора, вчителя та ін. Сублимація агресивного впливу може проявлятися у виборі

таких професій, як хірургія, землеробство, живопис або драматичне мистецтво, спортивні змагання, різьба по дереву.

Л. Федоренко зазначає, що, згідно з транзакційним аналізом Е. Берна, вже у дитинстві формуються «життєві сценарії», які в дорослому віці обмежують можливість людини жити цікавим та нестандартним життям, змушуючи її грати за створеними іншими правилами. Науковець підкреслює, що життєвий сценарій, сформований у ранньому дитинстві, визначає процес вибору професії та поведінку, пов'язану з цим сценарієм. Рішення професійного плану має визначатись більшою мірою саме дитиною. Сценарії батьків часто можуть негативно впливати на професійне самовизначення дитини. Такі негативні сценарії, як компенсація професійних невдач батьків чи продовження їхніх кар'єрних намірів, нестимуть деструктивний вплив на дитину [30].

А. Адлер, як один із представників теорії особистості в індивідуальній психології, визначав зв'язок професійного самовизначення з почуттям неповноцінності та прагненням до переваги. Вчений вважав, що враження з раннього дитинства найбільше визначають стиль життя. У людини ще в дитинстві формується план та погляд на життя, а до 5-6 років формується життєвий стиль. Робота з дитиною в цей період може сприяти гнучкості, удосконаленню її життєвого стилю та полегшити вибір професії у майбутньому [1].

Як вказує Л. Оліховська, посилаючись на праці Р. Райана та М. Шонка, аспект самовизначення випускників шкіл відбувається під впливом соціальних факторів й соціокультурного середовища на процес вибору професії та самовизначення особистості. На думку вчених, самовизначення випускників шкіл включає взаємодію з різними соціальними факторами. Сім'я, школа, спільнота й культурні норми впливають на формування професійних установок та вибір життєвих цілей [13].

Р. Райан виділив низку функцій професійного самовизначення:

1. Орієнтаційна функція, що включає процес визначення професійних цілей

та напрямків розвитку. Вона допомагає особистості зорієнтуватись у світі професійних можливостей, виявити свої інтереси, таланти та цінності. Через дану функцію особистість може зосередитись на конкретних професійних шляхах, які відповідають її потребам та амбіціям.

2. Мотиваційна функція: ця функція стимулює особистість до досягнення професійних цілей та самореалізації. Вона надає енергію та мотивацію для подолання викликів і перешкод, які можуть зустрітись на шляху досягнення успіху у вибраній професії. Мотиваційна функція допомагає особистості зберегти наполегливість, самодисципліну та впевненість у власних силах.

3. Інтегративна функція, що полягає у забезпеченні гармонійного поєднання професійних і особистісних аспектів життя. Вона враховує важливість забезпечення балансу між роботою та особистим життям, задоволенням від професійної діяльності й збереженням здорових міжособистісних відносин.

4. Прогностична функція: дана функція допомагає особистості передбачати та планувати професійну кар'єру і шлях розвитку. Вона включає аналіз трендів на ринку праці, оцінку власних здібностей та ресурсів, а також розробку стратегій для досягнення професійного успіху.

Вчений зауважує, що всі ці функції взаємодіють між собою й сприяють процесу професійного самовизначення, допомагаючи особистості вибрати відповідну професію, знайти задоволення в своїй роботі та реалізувати свій потенціал. Розуміння цих функцій є важливим кроком у розвитку професійної самосвідомості та успішному виборі кар'єрного шляху [23].

В. Дружинін зазначає, що професійне самовизначення має свою специфічну структуру:

1) Індивідуальні характеристики: цей компонент включає особистісні якості, цінності, інтереси та здібності, які впливають на професійний вибір. Врахування своїх індивідуальних особливостей допомагає визначити, які типи професій відповідають особистості найкраще. Це можуть бути характерні риси особистості, зокрема творчість, логічне мислення, комунікативні навички тощо. Наприклад, особа з творчими здібностями та уявою може відчувати

покликання до професій, пов'язаних з мистецтвом, дизайном або письменництвом. Людина із переважаючим логічним мисленням та аналітичними навичками може бути зацікавлена в області програмування або фінансів. «Комунікативні» особистості можуть відчувати пристрасть до професій, які вимагають взаємодії з іншими людьми, таких як медіа, маркетинг або соціальна робота. Розуміння своїх індивідуальних характеристик допомагає особі зосередитися на тих професіях, які відповідають її унікальним сильним сторонам та пристрастям. Це дозволяє створити успішну професійну кар'єру, оскільки, працюючи у сфері, що відповідає їхнім індивідуальним характеристикам, працівники можуть розвиватися, відчувати задоволення від своєї роботи та досягати успіху.

2) Інформаційний компонент. Він включає в себе знання про професійні можливості, вимоги та перспективи. Інформація про різні професії, їхні характеристики, вимоги до освіти, навичок та досвіду допомагає особистості усвідомити різноманітність варіантів й зробити обґрунтований вибір. Інформація може бути отримана через дослідження, спілкування з фахівцями або практичний досвід. Інформаційний компонент допомагає особі зрозуміти, які можливості є на ринку праці, які навички і знання потрібні для конкретних професій, а також оцінити перспективи розвитку та зайнятості в різних галузях.

3) Соціальний контекст. Даний компонент включає взаємодію з оточуючими людьми, такими як сім'я, друзі, вчителі та кар'єрні консультанти. Соціальний контекст може впливати на процес самовизначення через поради, підтримку, стереотипи або очікування щодо професійного вибору. Вплив інших людей може включати роль моделювання, обговорення професійних можливостей та надання інформації.

4) Рефлексія та самооцінка, що передбачає здатність особистості аналізувати свої інтереси, цінності, здібності та досягнення. Рефлексія дозволяє осмислити власний професійний шлях, зрозуміти свої сильні та слабкі сторони, а також оцінювати, чи відповідає обрана професія і професійні цілі

особистості. Даний компонент передбачає здатність особистості до аналізу своїх інтересів, цінностей, здібностей та досягнень.

Кожен з цих компонентів взаємодіє із іншими, формуючи структуру професійного самовизначення. Врахування всіх цих аспектів допомагає особистості зробити свідомий та належно обґрунтований вибір щодо професійного шляху [6].

Л. Федоренко зауважує, орієнтуючись на погляди О. Падалко, що найбільш поширеним у психологічній науці є підхід до структури професійного самовизначення, коли в ньому виділяють наступні компоненти: когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий. О. Падалко вважав, що когнітивний компонент – це оцінка здібностей і особистісних якостей людини, її життєві цілі, ціннісні орієнтації, професійна спрямованість, рівень професійних знань та професійна свідомість. Емоційно-ціннісний компонент включає в себе потреби індивіда, трудові мотиви, інтереси, ставлення до престижу професії і оцінка її привабливості, ставлення до праці, задоволеність конкретною роботою в професії, наявні цінності. Орієнтовно-поведінковий компонент передбачає наявність професійних установок, диспозицій, прагнень до професійної мобільності й безпосередньо акти прийняття рішення про вибір професії, навчального закладу, місця роботи [27].

Отже, професійне самовизначення особистості є провідним процесом, що передбачає досягнення особистісного задоволення та успіху в професійній сфері. Врахування вищезазначених функцій та структурних компонентів професійного самовизначення допомагає особистості зробити обґрунтований професійний вибір, знайти мотивацію та задоволення у своїй роботі, а також досягти гармонії між особистим й професійним розвитком.

1.3. Особливості професійного самовизначення учнів старшого шкільного віку

1.3.1. Психофізіологічні особливості старшого шкільного віку

Психофізіологічні особливості учнів старшого шкільного віку є важливим об'єктом наукового вивчення, оскільки даний період визначається значущими фізичними та психічними трансформаціями. У цьому контексті розуміння взаємозв'язку між фізіологією та психікою старшокласника відкриває можливості для ефективного психологічного й педагогічного впливу.

Як зазначає М. Заброцький, старший шкільний вік за періодизацією відповідає ранній юності (15–17 років), під час якої завершується морфофункціональне дозрівання організму людини, відбуваються суттєві зміни її особистості, її психологічне та соціальне дорослішання. У цей період відбувається безпосередня підготовка особистості до життя як дорослої людини, до вибору й оволодіння професійних установок, до виконання відповідальних соціальних функцій [7].

Г. Пирог виділяє фізичний аспект розвитку учнів, що супроводжується швидким фізичним зростанням, змінами у м'язовій масі та вдосконаленням силових й координаційних здібностей. Дані фізичні зміни можуть вплинути на професійні уподобання учнів: поява інтересу до спортивних або фізично активних професій, таких як фізичні тренери, танцівники, артисти цирку тощо. Збільшена м'язова маса та розвинуті силові здібності можуть стимулювати їхній інтерес до таких професій, де фізична сила і спритність є важливими складовими. Однак, варто зазначити, що фізичний розвиток не є єдиним визначальним фактором при професійному самовизначенні. Учні також мають інші інтереси, таланти та цінності, які можуть вплинути на їхні вибори щодо майбутньої професії. Важливо забезпечити учням можливість розкрити свій потенціал у різних сферах та забезпечити їм широкий спектр професійних можливостей для самовизначення.

На думку Г. Пирог, старшокласники на цьому етапі розвитку активно формують свою особистість і самосвідомість. Вони починають усвідомлювати свої індивідуальні характеристики, інтереси та цінності, що допомагає краще

розуміти свої професійні потреби й пріоритети. Учні починають задумуватись про те, які професійні шляхи вони хотіли б пройти у майбутньому, яке робоче оточення їх приваблює, які цінності є для них важливими у професійному житті. Це може сприяти їхньому процесу самовизначення та вибору майбутньої професії. Важливо надати учням підтримку та можливості для самовираження й розвитку їхніх індивідуальних здібностей [15; 16].

Як зазначає І. Чорна, учні переживають значні зміни і у своїх емоційних реакціях. Старшокласники можуть бути більш чутливими до оцінки та думки оточуючих, а також відчувати більшу потребу в соціальній приналежності й підтримці. Це може впливати на їхні вибори професій та взаємодію зі своїм професійним середовищем. Урахування емоційного розвитку учнів є важливим аспектом у процесі професійного самовизначення. Підтримка з боку школи, вчителів й кар'єрних консультантів у розумінні та управлінні емоціями може допомогти учням знаходити професії, які відповідають їхнім емоційним потребам й сприяють психологічному благополуччю [33].

Як стверджує Л. Федоренко, в учнів старшого шкільного віку відбувається активний когнітивний розвиток. Старшокласники розвивають свої пізнавальні здібності, критичне мислення, логічну та абстрактну думку. Вони здатні аналізувати свої інтереси, цінності, сильні та слабкі сторони, а також розуміти, як ці фактори можуть впливати на їхній вибір професії. Когнітивний розвиток є важливим чинником, що впливає на професійне самовизначення учнів. Він допомагає їм розуміти свої професійні потреби, здібності та можливості, що веде до більш обґрунтованого вибору професійного шляху [30].

Можемо узагальнити, що психофізіологія стає особливо важливою в старшому шкільному віці, оскільки в цей період відбуваються значущі фізіологічні та психічні трансформації. Знання про взаємодію між фізіологічними процесами та психічним станом допомагає не лише розуміти ці зміни, а й знаходити ефективні методи регулювання різних труднощів під час даного вікового етапу.

1.3.2. Соціально-психологічні чинники та проблеми професійного самовизначення старшокласників

Соціально-психологічні чинники виявляються важливими впливовими факторами, які формують уявлення та вибір професійної діяльності. Вивчення даних аспектів розкриває не лише сутність професійного самовизначення, але й допомагає розуміти та вирішувати соціально-психологічні проблеми, пов'язані з старшим шкільним віком особистості.

Як зазначає Г. Радчук [21], науковець Д. Готтман у рамках міжособистісного підходу звертає увагу на взаємозв'язок між розвитком старшокласника та міжособистісними відносинами в контексті професійного самовизначення. Його дослідження вказують на те, що якість взаємодії з близькими на пряму впливає на особистий вибір та досягнення професійних цілей.

На думку М. Мельник, сімейний вплив є одним із найсильніших соціальних впливів на старшокласників. Батьки, родичі та інші члени сім'ї можуть мати власні уявлення про успіх, престижність певних професій або надіятися на продовження родинної традиції у виборі професії. Дані очікування і пріоритети, які вони ставлять перед старшокласником, можуть викликати внутрішній конфлікт і створювати психологічний тиск. Залежно від ступеня підтримки або невідтримки, сприйняття батьками індивідуальних інтересів та мрій учня, сімейний вплив може бути позитивним або негативним для професійного самовизначення. Підтримка та розуміння батьків може сприяти розвитку позитивної самооцінки та впевненості у власних здібностях. Однак, невідповідність між очікуваннями сім'ї та індивідуальними інтересами часто створює напругу та конфлікти, що ускладнюють процес самовизначення.

Окрім специфіки сімейних відносин, на професійне самовизначення впливає думка ровесників. Як зазначає М. Мельник, учні схильні бути під впливом своїх друзів, спостерігати їхні вибори та професійні інтереси. Наприклад, учень може відчувати обмеження у виборі професії через страх зневажливого ставлення або відсутність підтримки з боку своїх однолітків. Розуміння впливу однолітків на професійне самовизначення старшокласників є важливим аспектом. Врахування цього фактора дозволяє надати учням можливість розкрити свій власний потенціал та вибрати професію, яка відповідає їхнім інтересам і цінностям, незалежно від зовнішнього впливу [10].

Шкільна підтримка від вчителів та психологів є провідною, як свідчить Л. Федоренко у своїх наукових працях. Вплив педагогів та психологів полягає в наданні інформації, підтримки й порад щодо професійного самовизначення. Однак, неправильне спрямування даних процесів може ускладнити самовизначення старшокласників [29].

Л. Федоренко, посилаючись на дослідження С. Фролової, пише, що в сучасному суспільстві спостерігається суперечливий характер професійного самовизначення старшокласників. Особливо це стосується професійного самовизначення школярів в умовах нестабільної економічної ситуації. Велика кількість учнів стикається з «непривабливими сторонами» життя своїх батьків: тривогою за майбутнє, постійною втомою, родинними проблемами та байдужістю до проблем дітей, переживанням своєї безпорадності. Нестабільність і несприятливі умови життя, нечіткі перспективи соціального розвитку суспільства, матеріальні труднощі призводять до того, що багато молодих людей з тривогою і страхом дивляться у майбутнє. Проблема формування професійного самовизначення старшокласників актуалізується також наявністю протиріч між готовністю випускників загальноосвітніх установ свідомо вибрати свій шлях та потребою роботодавців у професійному описі особистості фахівця; наявністю методів формування професійного самовизначення старшокласників і визначенням ефективних програм

психологічного супроводу професійного самовизначення учнів в загальноосвітніх установах [29].

Найбільш поширеними труднощами і помилками школярів у виборі професії, як стверджує Л. Федоренко, посилаючись на дослідження В. Белоусової, є використання неадекватних джерел інформації про професії, як наслідок, формування неточних уявлень про них; невміння систематизувати надходжену інформацію, виділяти в ній головне і другорядне; невміння співвідносити свої можливості з вимогами професії; перевага емоційних компонентів у процесі прийняття рішення; «тиск» з боку оточуючих [29].

Соціальні стереотипи, як констатує Г. Радчук, є ще однією проблемою, що впливає на професійне самовизначення старшокласників. Учні можуть бути під впливом загальнопоширених переконань і очікувань стосовно певних професій або гендерних ролей у професійній сфері. Наприклад, існує стереотип, що деякі професії, такі як інженерство чи програмування, є придатними лише для чоловіків, тоді як інші професії, наприклад, медицина або навчання, пов'язані з жіночими ролями. Ці стереотипи можуть обмежувати уявлення учнів про різноманітність професій та їхні власні можливості.

Вплив соціальних стереотипів може викликати невпевненість та сумніви у старшокласників щодо обрання професійного шляху, особливо якщо їхні інтереси і здібності не відповідають загальноприйнятим стереотипам. В таких випадках важливо надати учням можливість розширити свої горизонти, ознайомитися з різноманітними професіями та допомогти їм перебороти соціальні обмеження. Для цього необхідно стимулювати учнів до дослідження різних професій, пропонувати приклади успішних людей, які здійснили кар'єру у нестереотипних сферах. Також важливо проводити роз'яснювальну роботу, сприяти формуванню позитивного ставлення до різних професій та підтримувати учнів у їхніх індивідуальних виборах, не зважаючи на соціальні стереотипи [21].

Відповідно до поглядів Г. Радчук, невпевненість та недостатнє самоусвідомлення є ще проблемою, з якою стикаються старшокласники у

процесі професійного самовизначення. У цьому віці учні ще тільки починають розуміти себе, свої інтереси, цінності та здібності, і цей процес може бути складним й заплутаним. Невпевненість може виникати через неясність щодо своїх професійних бажань і мети, страх зробити неправильний вибір та неуспішне майбутнє. Недостатнє самоусвідомлення означає обмежене або недостатнє усвідомлення учнями своїх сильних та слабких сторін, їхніх уподобань та потреб. Ці проблеми можуть ускладнювати процес професійного самовизначення, оскільки учні можуть вагатися між різними варіантами, не мати достатньої впевненості у своїх виборах або не знати, як зробити крок у напрямку своєї професійної мети.

Для подолання цих проблем важливо надати учням підтримку і ресурси для самоусвідомлення та саморефлексії. Це може включати проведення тестів, які допоможуть учням краще розуміти свої інтереси, здібності та цінності. Також важливо створити можливості для дослідження різних професій, включаючи стажування, інформаційні зустрічі з фахівцями та університетські екскурсії. Підтримка психологічного клімату в школі, де учні почуваються комфортно, можуть дискутувати щодо своїх професійних мрій та пошуків, також є важливим елементом. Заохочення учнів до активного самовизначення, експериментування та відкритості до нових можливостей може допомогти знизити невпевненість та збільшити самоусвідомлення учнів у процесі вибору професії [21].

Підсумовуючи, варто зазначити наступне: соціально-психологічні чинники мають значний вплив на професійне самовизначення старшокласників. Сімейне оточення, вплив ровесників, психолого-педагогічний супровід є ключовими аспектами, які впливають на їхні можливості та рішення щодо вибору професійного шляху.

РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБІРКИ ТА МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Емпіричне дослідження спрямоване на виявлення особливостей проявів структурних компонентів професійного самовизначення випускників міських та сільських шкіл. У дослідженні взяли участь 40 учнів 11 класу: 20 випускників міських шкіл (Коломийський ліцей №9 Коломийської міської ради Івано-Франківської області, Снятинський ліцей імені В. Стефаніка Снятинської міської ради Коломийського району Івано-Франківської області) та 20 випускників сільських шкіл (Устянський ліцей імені Є. Грицяка Снятинської міської ради Коломийського району Івано-Франківської області, Стецівський ліцей Снятинської міської ради Коломийського району Івано-Франківської області).

Під час розробки методики дослідження ми керувались підходом Л. Федоренко [28], яка запропонувала модель професійного самовизначення, що складається з трьох компонентів: когнітивного, емоційно-ціннісного, орієнтовно-поведінкового (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Структура професійного самовизначення випускників загальноосвітніх шкіл

Згідно з поглядами науковиці, як видно на рис. 2.1., когнітивна складова включає в себе процеси пізнання та самопізнання, що базуються на рефлексії. Рефлексія враховує інтеграцію особистих уявлень старшокласника про себе, світ професій та зовнішні фактори, які є важливими при виборі професії. Емоційно-ціннісна складова передбачає сформованість ціннісних орієнтирів на професію, емоційну стійкість, позитивні емоції під час вибору професії та задоволеність обраним професійним шляхом. Інтеграція вищезазначених складових призводить до формування уявлення випускника про себе як суб'єкта професійної діяльності, що визначає його бажання до самореалізації. Сутністю орієнтовно-поведінкової складової є вміння старшого школяра на даному етапі розвитку планувати своє професійне майбутнє та приймати рішення, виявляючи автономність, рішучість, раціоналізм й реалізм у процесі прийняття рішень. Даний підхід визначив підбір нами методик дослідження:

1) для вивчення когнітивного компонента професійного самовизначення випускників шкіл було використано анкету «Світ професій та мій професійний вибір» Л. Федоренко та методику «Мотиви вибору професії» Р. Овчарової;

2) для визначення особливостей емоційно-ціннісного компоненту професійного самовизначення учнів старших класів ми використали методику «Ціннісні орієнтації» О. Моткова та Т. Огневої.

3) для дослідження орієнтовно-поведінкового компоненту професійного самовизначення ми використали методику «Опитувальник професійних установок підлітків» І. Кондакова.

Надаємо короткий опис кожної з вищенаведених методик, які використовувалися для визначення специфіки професійного самовизначення підбраної вибірки. Варто наголосити, що всі вказані методики є стандартизованими, тобто володіють достатніми показниками надійності та валідності.

Анкета «Світ професій та мій професійний вибір»

(Л. Федоренко) [28]

Методика спрямована на з'ясування особливостей повноти уявлень старшокласників про світ професій та визначення власної відповідності вимогам до особистості майбутнього фахівця. Анкета складається з 29 запитань, які дозволяють вивчити те, які професії є найбільш популярними та соціально-значущими для досліджуваних; коли вперше виник інтерес до обраної ними професії; яку професію планують досліджувані обрати, про яку професію мріють, але вважають, що вона недосяжна. Галузі професій розділені на п'ять типів:

1. «Людина-людина».
2. «Людина-природа».
3. «Людина-знакова система».
4. «Людина-мистецтво».
5. «Людина-техніка».

Методика «Мотиви вибору професії» (Р. Овчарова) [12]

Дана методика спрямована на визначення мотивів вибору професії, професійних схильностей та уподобань старших школярів. Методика складається з 20 тверджень, кожне з яких характеризує переважний вид мотивації. Показники дослідження:

«І» - внутрішні індивідуально значущі мотиви;

«З» - внутрішні соціально значущі мотиви;

«+» - зовнішні позитивні мотиви;

«-» - зовнішні негативні мотиви.

Показник «внутрішні мотиви вибору» – це суспільна й особиста значимість професії, задоволення, яке приносить робота завдяки її характеру, можливості спілкування, керівництва. Внутрішня мотивація виникає з потреб самої людини, людина сама працює із задоволенням, без зовнішнього тиску.

Зовнішня мотивація – це заробіток, прагнення до престижу, страх осуду, невдачі і т.д. Згідно з методикою, зовнішні мотиви розділені на позитивні та негативні. До позитивних належать: матеріальне стимулювання, можливість просування по роботі, схвалення колективу, престиж, тобто стимули, заради яких людина вважає за необхідне прикласти свої зусилля. До негативних мотивів належать впливи на особистість шляхом тиску, покарання, критики, осуду, санкцій негативного характеру. Перевага внутрішніх мотивів найефективніша з точки зору задоволеності працею і продуктивності.

Методика «Ціннісні орієнтації»

(О. Мотков та Т. Огнева) [9]

Методика дозволяє виявити значимість і реалізацію зовнішніх і внутрішніх цінностей, конфліктність і атрибуцію причин їх здійснення. Дослідження проводиться у два етапи: під час першого досліджуваній серед десяти цінностей оцінює значимість характеристики, а далі ступінь її здійснення в своєму житті.

Ціннісні орієнтації розподілені на дві групи: внутрішні та зовнішні. До першої автори методики відносять саморозвиток особистості, повагу, допомогу людям, теплі й турботливі стосунки з людьми, творчість, любов до природи і бережне ставлення до неї. Зовнішні цінності становлять матеріальне благополуччя, популярність, фізична привабливість, високий соціальний статус, розкішне життя. Досліджувані повинні спочатку визначити ступінь значущості вказаних вище цінностей, а потім – міру їх реалізованості у своєму житті за шкалою від 1 до 5 балів (1 – найнижчий рівень, 5 – найвищий рівень вияву цінності).

Методика «Опитувальник професійних установок підлітків»

(І. Кондаков) [8]

Метою даного опитувальника є дослідження професійних установок за такими шкалами:

1) рішучість – нерішучість;

- 2) імпульсивність – раціоналізм;
- 3) реалізм – оптимізм;
- 4) занижена самооцінка – завищена самооцінка;
- 5) незалежність – залежність.

1 шкала - високі значення за цією шкалою свідчать про сильні сумніви у виборі професії, виявлені у невизначеності, відсутності чітких уявлень і критеріїв щодо професійного розвитку, а також у недостатній інформованості про світ професій. Низькі значення за цією шкалою, навпаки, вказують на визначеність і впевненість у виборі професії.

2 шкала - високі значення за цією шкалою свідчать про обдуманість, раціональний підхід, обґрунтованість і готовність діяти відповідно до плану після ретельних роздумів. Протилежний полюс цього фактору можна розглядати як вияв імпульсивності й відсутність обґрунтованості.

3 шкала - високі результати свідчать про оптимістичний погляд на професійне майбутнє, пов'язаний із ідеалізацією, максималізмом у молодості, відчуттям обраності й переконаністю, що всі проблеми можна вирішити. Протилежний полюс - реалістичний підхід до професійного вибору.

4 шкала - високі результати свідчать про завищену самооцінку, віру у власні сили і здібності, надмірну довіру своєму суб'єктивному враженню, наполегливість і готовність подолати труднощі. Низькі значення цього чинника можуть свідчити про занижену самооцінку і відсутність досвіду вирішення життєвих завдань.

5 шкала - залежність у професійному виборі. Високі показники за цією шкалою свідчать про несамостійність, конформізм, залежність від інших і соціальну незрілість. Низькі показники вказують на незалежність у професійному виборі.

Після загальної інтерпретації результатів, згідно з методикою, визначаються п'ять рівнів професійного самовизначення випускників шкіл (високий, середній з тенденцією до високого, середній, середній з тенденцією до низького, низький).

РОЗДІЛ III. ПОРІВНЯЛЬНО-ДІАГНОСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ МІСЬКИХ ТА СІЛЬСЬКИХ ШКІЛ

3.1. Порівняльний аналіз особливостей проявів структурних компонентів професійного самовизначення старшокласників з міських та сільських шкіл

Для з'ясування особливостей когнітивного компоненту професійного визначення старшокласників, а саме повноти їхніх уявлень про світ професій, особливості вибору майбутнього виду професійної діяльності, ми використали анкету «Світ професій та мій професійний вибір» Л. Федоренко (див. розділ II).

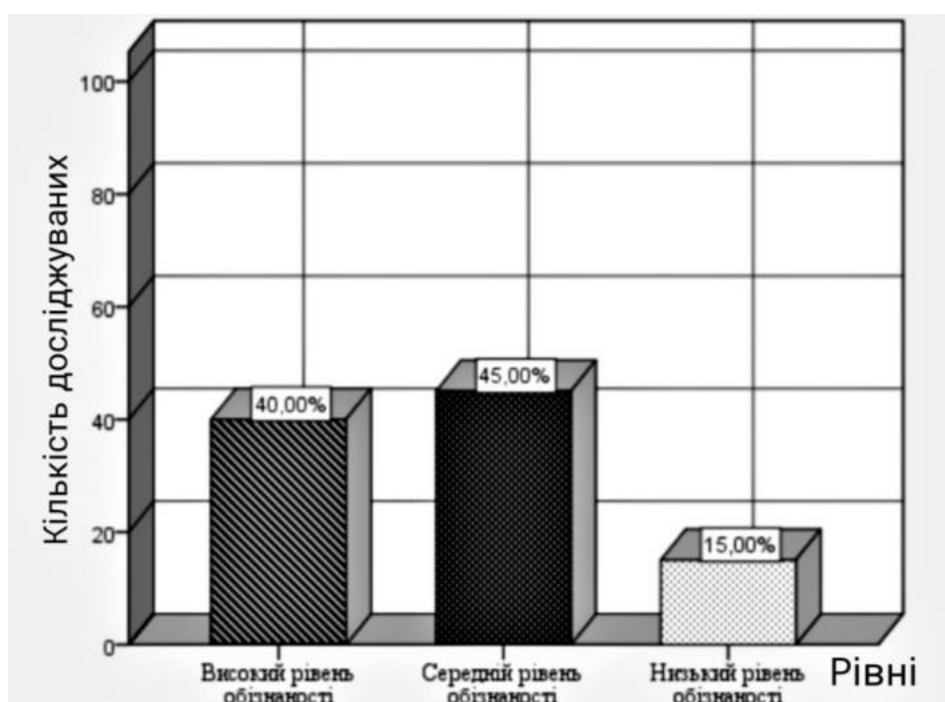

Рис. 3.1. Рівні обізнаності старшокласників з міських шкіл про світ професій

На рисунку 3.1. ми бачимо результати дослідження рівнів обізнаності старшокласників із міських шкіл про світ професій. Нами було констатовано, що 40% випускників міських шкіл проявили високий рівень обізнаності та розвитку уявлень щодо змісту різних професій і вимог до особистості фахівця.

Це може свідчити про їхню глибоку рефлексію стосовно своєї майбутньої кар'єри та обізнаність у різноманітності професій. Дещо більше, а саме 45% досліджуваних з міських шкіл, володіють середнім рівнем обізнаності й розвитку уявлень про світ професій та його вимоги. Даний факт свідчить про те, що для цієї групи учнів ще є простір для більш глибокого розуміння різноманіття професійних шляхів. Низький рівень розвитку уявлень про професії виявлено у 15% випускників міських шкіл, що вказує на необхідність додаткового професійного консультування та підтримки даних учнів у визначенні їхнього майбутнього шляху.

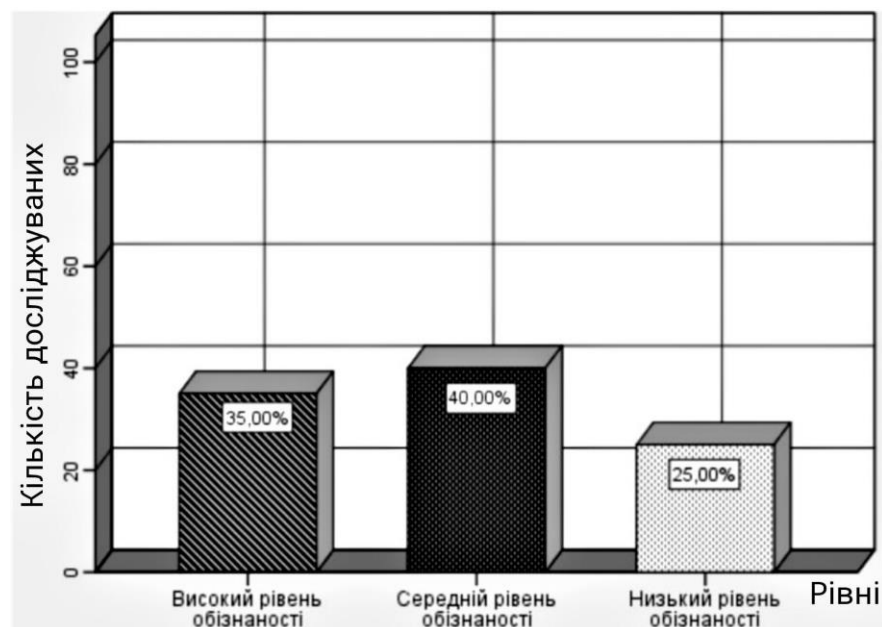

Рис. 3.2. Рівні обізнаності старшокласників з сільських шкіл про світ професій

У сільських школах, як вказують результати дослідження (див. рис. 3.2.), 35% випускників виявили високий рівень обізнаності та розвитку уявлень про різні професії і вимоги до особистості фахівця. Це може свідчити про їхню здатність глибоко розуміти свої професійні інтереси та можливості. У той час 40% випускників сільських шкіл мають середній рівень обізнаності та розвитку уявлень про світ професій та його вимоги. А 25% випускників сільських шкіл виявили низький рівень обізнаності. Дана категорія

досліджуваних здійснює лише окремі ситуативні спроби пошуку інформації про різні напрями праці, майже не співвідносять власні професійні здібності з вимогами бажаного фаху та мало замислюються над змістовними аспектами своєї майбутньої трудової діяльності.

Проаналізувавши результати двох досліджуваних груп, можна констатувати, що серед випускників міських шкіл спостерігається вищий рівень обізнаності професій. Учні міських шкіл демонструють глибше розуміння різних професій та їх вимог. У групі середнього рівня обізнаності професій міські випускники також випереджають своїх сільських ровесників. Щодо низького рівня обізнаності, виявленого у 15% випускників міських шкіл і 25% випускників сільських, варто зазначити, що у сільських школах цей показник вищий. Це може бути викликано меншим доступом до інформаційних ресурсів та можливостей професійного консультування в сільській місцевості. Таким чином, результати свідчать про те, що загалом у міських школах спостерігається вищий рівень обізнаності випускників щодо світу професій, порівняно з сільськими школами.

Другий показник, розглянутий у вищезазначеній методиці, стосується вибору майбутньої професії. Пріоритетні галузі майбутньої професії випускників міських шкіл презентовано на рисунку 3.3.

Як видно на рисунку 3.3., третина старшокласників міських шкіл обирає найбільш привабливий тип професій «Людина-людина». Дані старшокласники виявляють інтерес до сфери медицини, освіти, психології та соціальної роботи. Галузь професій «Людина-мистецтво» теж займає першу позицію в ієрархії пріоритетності, оскільки 35% досліджуваних вважають дану категорію професій привабливою. Випускники роздумують над вибором різноманітних напрямків мистецтва: живопис, музика, театр, архітектура.

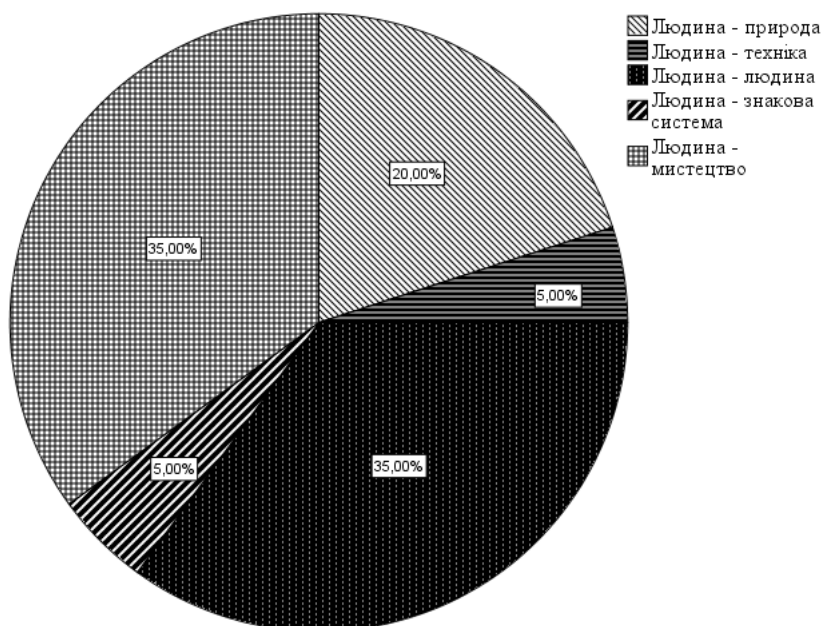

Рис. 3.3. Пріоритетні галузі майбутньої професії випускників міських шкіл

Галузь професій «Людина-природа», як найбільш пріоритетну для себе, обрало дещо менше досліджуваних випускників міських шкіл, а саме 20%. Досліджувані даної категорії виявляють інтерес до сільського господарства, екології та природознавства. Вони хотіли б обрати кар'єру в агрономії, фермерстві або працювати над екологічними ініціативами для підтримки міста. Типи професій «Людина-техніка» і «Людина - знакова система» притаманні лише 10% досліджуваних міських шкіл. Учні обирають інженерію, інформаційні технології, робототехніку або ж фінансовий облік, як найбільш бажані сфери діяльності,

Пріоритетні галузі майбутньої професії випускників сільських шкіл зазначено на рисунку 3.4.

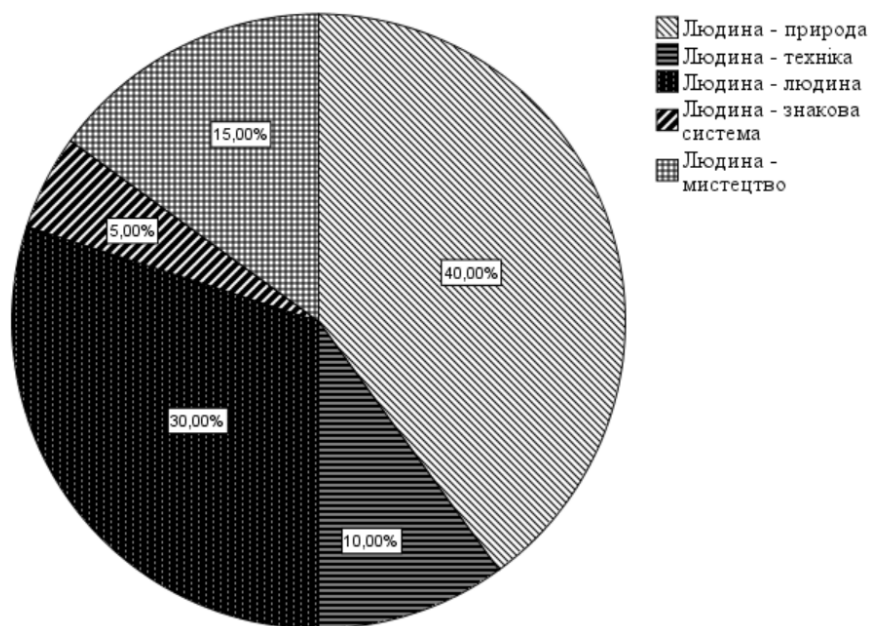

Рис. 3.4. Пріоритетні галузі майбутньої професії випускників сільських шкіл

Як бачимо з рисунку 3.4., майже половина старшокласників сільських шкіл (40%) зацікавлені галуззю професій «Людина - природа», що різко контрастує із популярністю цієї категорії серед міських випускників, де вона складає лише 20%. Це може свідчити про визначений інтерес сільських старшокласників до збереження природи та утримання тісного зв'язку з навколишнім середовищем, про бажання розвивати сільське господарство й працювати в секторі екології.

Третина старшокласників сільських шкіл обрала тип професії «Людина-людина» (30%), що на 5% менше, ніж представники міських шкіл.

Третьою за пріоритетністю старшокласники сільських шкіл вважають галузь професій «Людина-мистецтво». 15% випускників обрало дану галузь, що значно менше, порівнюючи з категорією досліджуваних міських шкіл, де цей відсоток становить 35.

Випускники сільських шкіл обрала категорію «Людина-техніка» у 10% випадків, у той час як міські випускники обирали цю категорію менше - 5%,

можливо, через більше розмаїття професій у міському середовищі, де гуманітарні напрямки користуються популярністю.

Старшокласники як сільських, так і міських шкіл однаково обирають галузь професій «Людина - знакова система» на рівні 5%. Це означає, що обидві категорії досліджуваних мало зацікавлені у сферах діяльності, пов'язаних з умовними знаками, цифрами, природними чи штучними мовами.

Підсумовуючи, варто зазначити, що міські випускники, в основному, обирають професії «Людина-людина» та «Людина-мистецтво», віддавши перевагу соціальним й творчим сферам. Сільські випускники переважно обирають категорії «Людина-природа» та «Людина-людина», вказуючи на великий інтерес до екології та сільського господарства. Обидві групи виявляють менший інтерес до видів діяльності «Людини-техніка» і «Людини-знакова система», але зберігають інтерес до технічних та інформаційних аспектів.

Для детальнішого аналізу когнітивного компонента професійного самовизначення на наступному етапі дослідження ми визначили мотиви вибору професії, професійні схильності та уподобання старших школярів міських та сільських шкіл. Для цього була використана методика «Мотиви вибору професії» Р. Овчарової (див. розділ II).

На основі даних рисунку 3.5. можна констатувати, що третина міських випускників володіє внутрішніми індивідуально значущими мотивами. Це свідчить про внутрішню самодетермінацію та особистісне прагнення до конкретної професійної сфери. Четверта частина старшокласників міських шкіл володіє внутрішніми соціально значущими мотивами, що свідчить про те, що їхня спрямованість вчинків та виборів у житті базується на внутрішніх переконаннях, бажаннях і цілях, пов'язаних із соціальними аспектами.

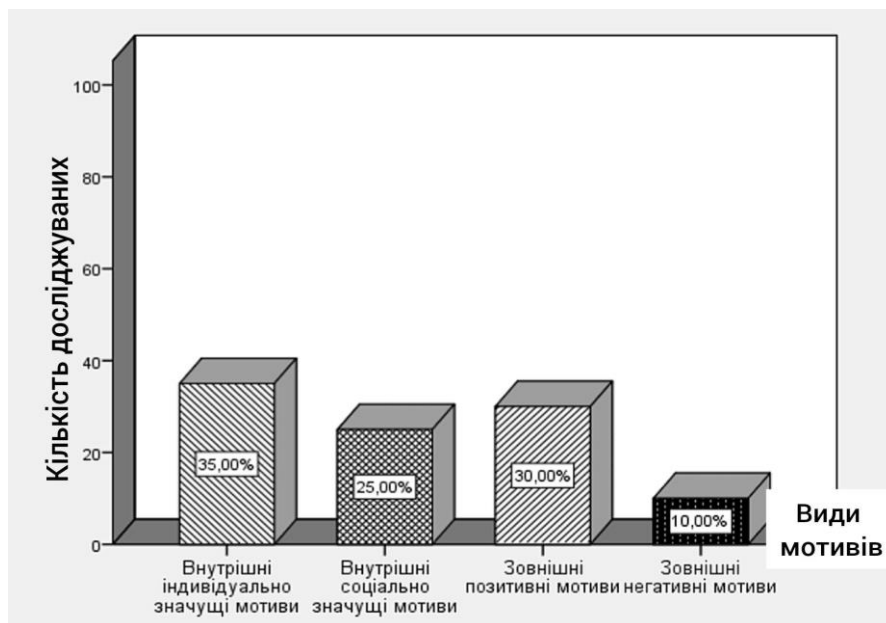

Рис 3.5. Мотиви вибору професії старшокласників міських шкіл

Зовнішніми позитивними мотивами володіє 30% старшокласників міських шкіл, тобто дана група досліджуваних має позитивні стимули чи зовнішні фактори, які її мотивують. Для цієї категорії учнів важливо отримувати підтримку від родини, визнання вчителів, можливості отримання нагород чи успіху у визначених соціальних колах. Зовнішніми негативними мотивами володіє 10% респондентів міських шкіл. Ці особи можуть реагувати на негативні стимули чи зовнішні фактори, такі як стримування, критика чи покарання. Саме вищезазначені аспекти найбільше впливають на їхню мотивацію та рішення в професійному самовизначенні.

Як видно з рисунку 3.6., у випускників сільських шкіл спостерігається інша динаміка мотивації вибору професії. Внутрішні індивідуально значущі мотиви є важливими для третини сільських учнів, але менш поширеними, ніж серед їхніх міських однолітків. Зростання прояву у сільських старшокласників (35%) внутрішніх соціально значущих мотивів може вказувати на вагомий вплив соціального середовища на їхній вибір професійного шляху. Зовнішні позитивні мотиви складають лише 15%, що свідчить про менший вплив зовнішніх факторів на позитивний вибір сільських випускників. Зовнішні

негативні мотиви (20%) залишаються значущими, але також менш вираженими, порівняно з міськими випускниками.

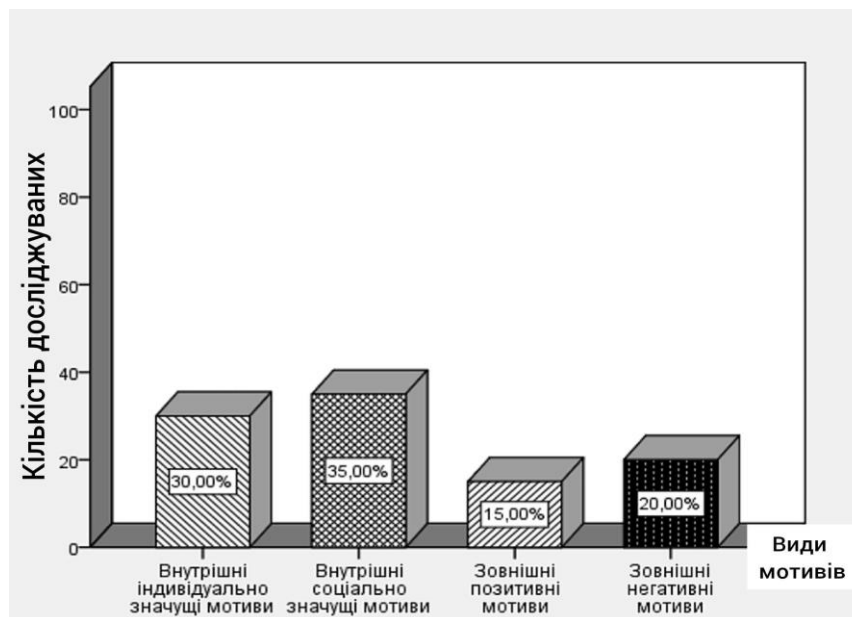

Рис 3.6. Мотиви вибору професії старшокласників сільських шкіл

Узагальнюючи результати вищезазначеної методики, варто зазначити, що між міськими та сільськими випускниками існують певні відмінності в проявах мотивації вибору професії. Міські старшокласники, здебільшого, виявляють внутрішньо індивідуальні значущі мотиви та володіють зовнішніми позитивними мотивами при виборі професійної діяльності. Сільські випускники виявляють більший вплив на них внутрішніх індивідуально та соціально значущих мотивів.

Для виявлення специфіки емоційно-ціннісного компоненту професійного самовизначення, а саме значущості і реалізації зовнішніх та внутрішніх цінностей старшокласників, нами було використано методику «Ціннісні орієнтації» О. Моткова та Т. Огневої (див. розділ II). Кількісні дані стосовно значущості ціннісних орієнтацій подані в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

**Ступінь значущості ціннісних орієнтацій
старшокласників міських та сільських шкіл (середні значення)**

№	Види ціннісних орієнтацій	Старшокласники	
		міських шкіл	сільських шкіл
Внутрішні ціннісні орієнтації			
1.	Саморозвиток особистості	4.82	2.62
2.	Допомога людям	2.24	2.56
3.	Теплі, турботливі стосунки з людьми	4.53	4.32
4.	Творчість	4.12	2.92
5.	Любов до природи та шанобливе ставлення до неї	3.46	3.74
Зовнішні ціннісні орієнтації			
1.	Розкішне життя	4.42	4.51
2.	Матеріальне благополуччя	3.95	3.12
3.	Високе соціальне становище	4.71	4.82
4.	Фізична привабливість, зовнішність	3.87	3.91

5.	Популярність	4.56	4.72
----	--------------	------	------

На основі даних таблиці 3.1. можемо стверджувати, що старшокласники міських шкіл надають перевагу саморозвитку особистості (4.82), що свідчить про їхню увагу до особистісного зростання та розвитку під час професійної діяльності. У той час як учні сільських шкіл виявляють менший інтерес до даного аспекту (2.62). Схожість виявилася у цінностях допомоги людям, де обидві групи виражають подібний інтерес, але сільські учні виявляють його дещо сильніше (2.24 порівняно з 2.56). Теплі та турботливі стосунки важливі обом групам, проте міські школярі виражають даний аспект виразніше (4.53 порівняно з 4.32). Стосовно творчості, як ціннісної орієнтації, міські учні виявляють більше зацікавлення (4.12), в той час як їхні ровесники з села менш схильні до цього (2.92). Щодо природи, то сільські учні виявляють більший інтерес (3.74) порівняно із своїми міськими ровесниками (3.46).

Прояви не тільки внутрішніх, але і зовнішніх ціннісних орієнтацій відрізняються у двох досліджуваних групах. Випускники міських шкіл визначають розкішне життя як важливий аспект з рівнем значущості 4.42. Сільські випускники також високо цінують дану орієнтацію, з оцінкою 4.51. Матеріальному благополуччю старшокласники міських шкіл приділяють трохи більше уваги (3.95), порівняно із сільськими однолітками (3.12). Високе соціальне становище є найбільш важливим для обох груп, проте для сільських учнів дана цінність важливіша (4.82 порівняно з 4.71). Фізична привабливість та зовнішність, як ціннісна орієнтація, мають подібне значення в обох групах (3.87 для міських та 3.91 для сільських). Щодо значущості популярності в житті респондентів: вона вища серед школярів сільських шкіл (4.72 порівняно з 4.56).

Таблиця 3.2.

**Ступінь реалізації ціннісних орієнтацій
старшокласників міських та сільських шкіл (середні значення)**

№	Види ціннісних орієнтацій	Старшокласники	
		міських шкіл	сільських шкіл
Внутрішні ціннісні орієнтації			
1.	Саморозвиток особистості	3.24	2.24
2.	Допомога людям	2.82	2.72
3.	Теплі, турботливі стосунки з людьми	4.17	3.82
4.	Творчість	3.82	2.01
5.	Любов до природи та шанобливе ставлення до неї	2.16	3.16
Зовнішні ціннісні орієнтації			
1.	Розкішне життя	3.27	3.48
2.	Матеріальне благополуччя	4.16	2.50
3.	Високе соціальне становище	4.54	3.43
4.	Фізична привабливість, зовнішність	4.10	3.18

5.	Популярність	4.46	4.18
----	--------------	------	------

Також порівняльний аналіз даних випускників міських та сільських шкіл, отриманих за вищезазначеною методикою, вказує на визначену відмінність у реалізації ціннісних орієнтацій респондентами обох груп. Такі внутрішні цінності, як саморозвиток особистості (3.24), допомога людям (2.82), теплі стосунки з людьми (4.17), творчість (3.82) реалізуються виразніше випускниками міських шкіл, порівняно з їхніми сільськими ровесниками, де показники реалізації даних цінностей нижчі. Це може вказувати на глибший внутрішній фокус та соціальну спрямованість випускників міських шкіл. Проте, у виявленні любові до природи та шанобливого ставлення до неї між випускниками міських та сільських шкіл спостерігається зворотня відмінність. Міські старшокласники, з показником 2.16, виражають менший інтерес до природи, ніж їхні ровесники з сільських шкіл, які мають більш високий показник - 3.16. Це може свідчити про те, що серед випускників сільських шкіл існує більш виражене позитивне ставлення до природи та бажання дбати про неї.

Аналізуючи середні значення реалізації зовнішніх ціннісних орієнтацій у випускників міських та сільських шкіл, можна також виявити відмінності. Старшокласники сільських шкіл виявляють більше зацікавлення у розкішному житті (середнє значення 3.48) порівняно із міськими ровесниками (середнє значення 3.27). Щодо матеріального благополуччя, то міські учні вказують на вищу реалізацію цієї цінності (середнє значення 4.16), в той час як сільські учні віддають їй менше уваги (середнє значення 2.50). Учні міських шкіл визначають високе соціальне становище як важливий аспект свого життя (середнє значення 4.54), хоча учні сільських шкіл також приділяють йому увагу, але меншою мірою (середнє значення 3.43). Фізична привабливість, зовнішність для учнів міських шкіл також є більш важливою у реалізації (середнє значення 4.10), ніж для учнів сільських шкіл (середнє значення 3.18). Реалізація популярності є високою для обох груп, проте для учнів міських

шкіл вищою мірою (середнє значення 4.46), ніж для учнів сільських шкіл (середнє значення 4.18).

Підсумовуючи результати методики, варто наголосити на наступних відмінностях двох досліджуваних груп: для міських старшокласників найбільш значущими ціннісними орієнтаціями, які впливають на професійний вибір є саморозвиток, високе соціальне становище, популярність. У той час для старшокласників сільських шкіл значущими є такі ціннісні орієнтації, як високе соціальне становище, популярність та розкішне життя. Стосовно реалізації ціннісних орієнтацій у двох груп респондентів можна спостерігати наступні тенденції: у міських учнів домінування таких цінностей, як високе соціальне становище, популярність та теплі, турботливі стосунки з оточуючими людьми, а у сільських учнів - популярність, теплі, турботливі стосунки з оточуючими людьми та розкішне життя.

Для вивчення орієнтовно-поведінкового компоненту професійного самовизначення, а саме вираженості професійних настанов при виборі професії, було використано методику «Опитувальник професійних установок підлітків» І. Кондакова (див. розділ II).

Як видно з рисунку 3.7., найбільша частина старшокласників міських шкіл, виявили середній рівень з тенденцією до високого (30%) та середній рівень (30%) нерішучості. Це може свідчити про те, що дана категорія має сумніви у виборі професії, виявлені у невизначеності, відсутності чітких уявлень і критеріїв щодо професійного розвитку, а також у недостатній інформованості про світ професій. З іншого боку, цікаво відзначити, що 35% випускників міських шкіл виявили високий рівень раціоналізму та 30% учнів середній рівень із тенденцією до високого рівня раціоналізму. Це свідчить про те, що респонденти ретельно обдумують свій професійний шлях на

основі розумового підходу та обґрунтованості.

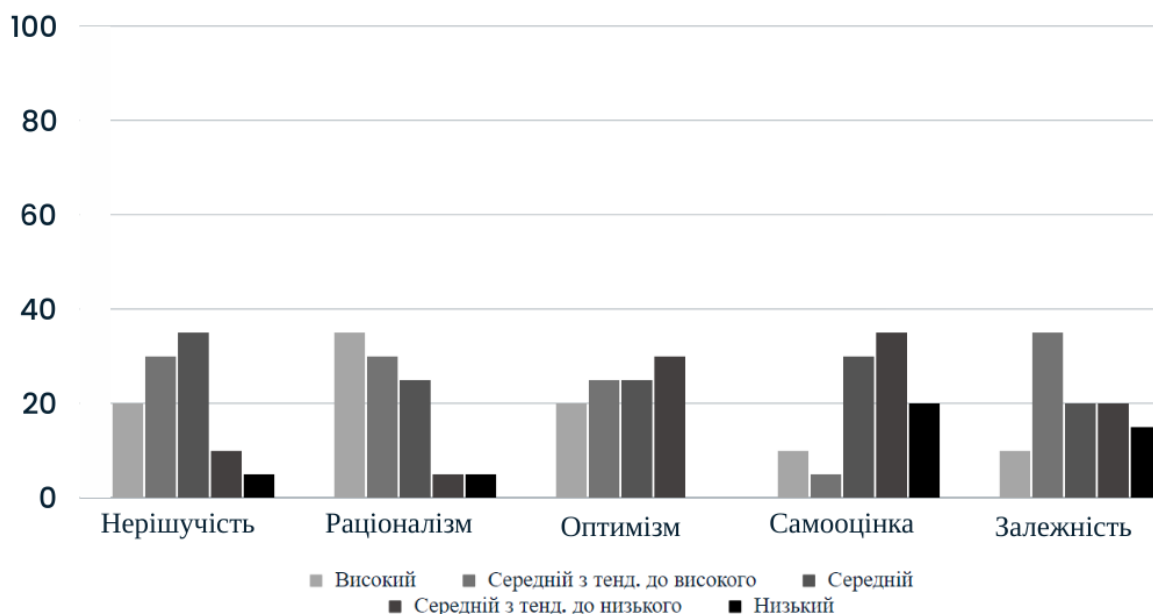

Рис. 3.7. Рівні вираженості професійних установок у старшокласників міських шкіл (у %)

Слід відмітити, що третина міських старшокласників (30%) володіє низьким рівнем оптимізму. Тобто дані випускники позбавлені думок про ідеалізацію майбутнього, у них домінує реалістичний підхід до професійного вибору.

Самооцінка у третини старшокласників міських шкіл (35%) є на середньому рівні з тенденцією до низького. Ймовірно, дана категорія досліджуваних відчуває нестабільність чи сумніви щодо своїх вмінь і навичок. Варто також зазначити, що третина знаходиться на середньому з тенденцією до високого рівня залежності від оточуючих людей при виборі професії. Така залежність виявлена у 35% старшокласників. Можемо зробити висновок, що даним досліджуваним притаманна несамостійність, конформізм, залежність від інших, ймовірна, соціальна незрілість.

Згідно даних, проілюстрованих на рисунку 3.8., випускники сільських та міських шкіл виявляють різні рівні професійних установок. Третина старшокласників із сільських шкіл, а саме 35%, виявляє середній рівень нерішучості стосовно майбутньої професії. Даний показник співпадає з результатами їхніх міських ровесників. У сільських школах 30% респондентів

виявили високий рівень раціоналізму, у той час як у досліджуваних з міста цей показник становить дещо більше (35%). Ймовірно, в обох групах досліджуваних присутній раціональний підхід, обґрунтованість і готовність діяти відповідно до плану після ретельних роздумів.

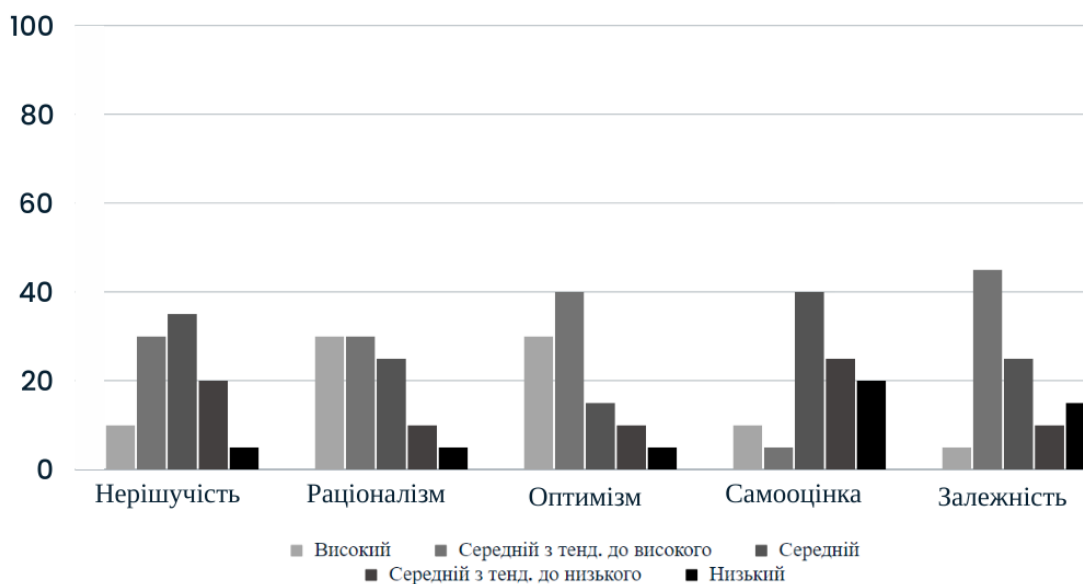

Рис. 3.8. Рівні вираженості професійних установок у старшокласників сільських шкіл (у %)

Майже половина старшокласників сільських шкіл (40%) виявляють оптимізм з тенденцією до високого рівня його прояву, а це вище, ніж у міських учнів, де даний показник становить 25%. Вищезазначений рівень прояву професійної установки свідчить про оптимістичний погляд досліджуваних на професійне майбутнє, пов'язаний із частковою ідеалізацією, максималізмом, відчуттям обраності.

Середній рівень самооцінки у старшокласників сільських шкіл становить 40%, а в їхніх міських ровесників - 30%. Обидві групи старшокласників демонструють баланс між впевненістю у власних здібностях та об'єктивністю у самооцінці.

Залежність у професійному виборі на середньому рівні із тенденцією до високого виявлена у більшості учнів обох категорій (35% у міських та 45% у сільських респондентів). Такий високий показник у старшокласників

сільських шкіл може свідчити про більшу впливовість соціального середовища на їхні професійні установки.

Узагальнюючи дані, можна констатувати, що старшокласники міських та сільських шкіл демонструють схожі тенденції у своїх професійних установках, проте існують відмінності, які визначають вплив середовища на їхні професійні перспективи. Випускники міських шкіл відзначаються вищим рівнем нерішучості, раціоналізму та менш вираженим оптимізмом, демонструючи меншу залежність від соціального впливу. А випускники сіл виявили більший рівень оптимізму, самооцінки та вищу залежність від соціального оточення, що відображає важливість соціальної підтримки у їхньому професійному виборі.

Як показують результати дослідження, старшокласники із сільських шкіл виявляють певні розходження у своєму ставленні до професійного майбутнього порівняно з їхніми ровесниками з міських навчально-виховних закладів. Розбіжності у виявленні структурних компонентів професійного самовизначення можуть бути пов'язані з впливом різноманітних факторів, таких як соціокультурне середовище, доступність різних можливостей для освіти та розвитку.

Орієнтуючись на результати порівняльного дослідження професійного самовизначення старшокласників міських та сільських шкіл, можна зробити кілька важливих висновків. По-перше, старшокласники міських шкіл володіють вищим рівнем обізнаності світу професій порівняно зі своїми сільськими ровесниками. Обираючи найбільш привабливий тип майбутньої сфери діяльності, міські випускники частіше зосереджувались на професіях типу «Людина-людина» і «Людина-мистецтво», тоді як сільські випускники виявляли інтерес до галузей «Людина-природа», «Людина-людина». По-друге, у контексті мотивації вибору професії для сільських випускників домінуючими є внутрішні соціально значущі та індивідуально значущі мотиви вибору професійного шляху, в той час як міські випускники більше орієнтовані на внутрішні індивідуально значущі та зовнішні позитивні мотиви.

По-третє, спостерігаємо відмінності щодо значущості та реалізації ціннісних орієнтацій. Для міських старшокласників найбільш значущими ціннісними орієнтаціями, які впливають на їхній професійний вибір, є саморозвиток, високе соціальне становище, популярність, а для старшокласників сільських шкіл - високе соціальне становище, популярність та розкішне життя. Стосовно реалізації ціннісних орієнтацій у двох груп респондентів можна спостерігати наступні тенденції: у міських учнів домінування таких цінностей, як високе соціальне становище, популярність та теплі, турботливі стосунки з оточуючими людьми, а у сільських учнів - популярність, теплі, турботливі стосунки з оточуючими людьми та розкішне життя. По-четверте, виявлені відмінні тенденції у професійних установах старшокласників двох груп, які визначають вплив середовища на їхні професійні перспективи. Випускникам міських шкіл притаманний вищий рівень нерішучості, раціоналізму та менш властивим є оптимізм, у той час як випускники сільських шкіл виявляють вищий рівень оптимізму, самооцінки, та виражену залежність від соціального оточення.

3.2. Рекомендації батькам щодо підвищення ефективності професійного самовизначення старшокласників

Актуальність проблеми формування ефективних механізмів спілкування між батьками та старшокласниками у контексті їхнього професійного самовизначення визначається необхідністю створення оптимального середовища для взаєморозуміння й розвитку ключових навичок міжособистісної взаємодії.

Результати емпіричного дослідження вказують на необхідність формулювання рекомендацій щодо підвищення ефективності професійного самовизначення старшокласників. Саме дані рекомендації батькам можуть допомогти сформуванню сприятливого середовища для сімейного

взаєморозуміння та сприятимуть оптимізації правильного для старшокласника вибору майбутньої професії.

1. Беріть участь в активній слуховій комунікації:

Спілкуйтеся зі своїми дітьми, прислухайтеся до їхніх думок, інтересів та амбіцій. Активне слухання дозволяє зрозуміти їхні професійні уподобання та сприяє відкритому діалогу.

2. Забезпечте практичний досвід:

Забезпечте можливості для практичного досвіду через тренінги, курси чи додаткові заняття з педагогами/психологами, якщо це необхідно. Реальний досвід допомагає виявити професійні орієнтації та підвищує рівень розуміння професійних сфер.

3. Забезпечте ресурси для дослідження:

Забезпечте доступ до різноманітних ресурсів для вивчення різних професій. Книги, відео, відвідування професійних заходів допоможуть розширити горизонти та збагатити знання.

4. Розвивайте навички прийняття рішень:

Активно залучайте дітей до прийняття рішень у повсякденному житті, обговорюйте різні їх варіанти, використовуйте ігри по ролях, підтримуйте самостійність та обговорюйте важливі рішення, шукайте приклади успіху для натхнення. Розвиток цих навичок сприятиме обґрунтованому вибору професії та плануванню кар'єрного шляху.

5. Розвивайте навички емпатії та культури спілкування. Ви можете практикувати це вдома, створюючи атмосферу взаєморозуміння та підтримки. Важливо вчити дітей враховувати інші точки зору та розуміти різноманітність поглядів.

6. Формуйте адекватну самооцінку, визначаючи досягнення та успіхи старшокласника. Важливо, щоб випускник усвідомлював свої сильні та слабкі сторони.

7. Не спонукайте дітей до переїзду в місто або зміни громадянства з метою покращення якості життя.

Такий підхід може бути контрпродуктивним, оскільки переїзд в місто або зміна громадянства часто вимагає серйозних зусиль і впливає на стабільність старшокласника. Зміна оточення, школи та соціальних зв'язків може стати стресовим чи навіть переломним періодом. Крім того, важливо враховувати, що покращення якості життя може бути досягнуте іншими методами, такими як покращення учбової діяльності, робота над кар'єрним ростом та покращення умов у поточному місці проживання.

8. Удосконалюйте фінансову грамотність.

Навчіть старшокласника основам фінансів та розумінню економічного впливу на життя. Це допоможе уникнути непорозумінь та забезпечить реалізацію кар'єрних цілей.

9. Утримуйтеся від орієнтації випускників лише на високооплачувані та «престижні» професії.

Хоч і важливо вивчати фінансову грамотність, володіти інформацією про середні зарплати різних професій, зарплата не повинна поставати основною метою майбутньої кар'єри. Кожна професія має свою вартість і важливість для суспільства. Фокус лише на високому доході та престижі може призвести до неврахування індивідуальних уподобань, талантів та пристрастей випускника.

10. Проявляйте гнучкість та підтримку в рішеннях:

Заспокоюйте свою дитину, що рішення щодо професійного вибору не є остаточним і може змінюватися з часом; сприяйте гнучкості та відкритості.

11. Формуйте резервний план:

Формування резервного плану важливе для готовності до непередбачуваних обставин. Намагайтеся розглядати альтернативні шляхи та стратегії, які можуть забезпечити гнучкість й адаптацію до змін у життєвому курсі. Це допоможе старшокласникам впевнено крокувати у майбутнє, знаючи, що вони готові до різних сценаріїв та можуть ефективно реагувати на будь-які зміни.

12. Емоційно підтримуйте своїх дітей.

Наголошуйте на тому, що старшокласники можуть розраховувати на емоційну підтримку, розуміння та допомогу батьків, незалежно від їхніх успіхів у вступі до університету, вирішення подальших професійних питань.

ВИСНОВКИ

Аналіз наукових джерел з досліджуваної проблеми і результати проведеного емпіричного дослідження дозволяють сформулювати наступні висновки.

1. Процес професійного самовизначення постає значущим етапом у житті кожної особистості та визначає її кар'єрні і життєві шляхи. Це довготривалий динамічний процес прийняття особистістю рішення щодо вибору майбутньої професійної діяльності, виходячи з її індивідуально-психологічних можливостей і потреб ринку праці.

Професійне самовизначення можна пов'язати з особистісним самовизначенням, реалізацією людини в різних сферах життя, пізнанням себе. Основи професійних уподобань та життєвих сценаріїв закладаються ще в дитинстві, проте завданням кожної особистості є активна участь у цьому процесі протягом життя. Особистість самостійно конструює свій життєвий сценарій, пізнає саму себе та прагне до більш повної реалізації у практичній діяльності.

2. Визначальну роль у формуванні професійного самовизначення відіграють психофізіологічні особливості, що розвиваються впродовж старшого шкільного віку. У даний період відбувається істотний психофізіологічний розвиток, який включає зміни в нейрофізіології, гормональний ріст, а також розвиток соціально-психологічних та когнітивних аспектів. Ці фактори можуть стимулювати або ж призупиняти ефективність професійного самовизначення старшокласників, впливаючи на їхні інтереси, емоційний фон, соціальну компетентність та когнітивні здібності.

Соціально-психологічні чинники, які мають вплив на професійне самовизначення старшокласників, охоплюють наступний спектр аспектів: сімейна підтримка, спілкування з ровесниками, взаємодія з педагогами, психологічний супровід, культурний вплив.

3. Професійне самовизначення випускників шкіл складається з трьох компонентів: когнітивного, емоційно-ціннісного, орієнтовно-поведінкового. Когнітивний компонент включає в себе процеси пізнання та самопізнання, що базуються на рефлексії. Емоційно-ціннісна складова передбачає сформованість ціннісних орієнтирів на професію, емоційну стійкість, позитивні емоції під час вибору професії та задоволеність обраним професійним шляхом. Сутністю орієнтовно-поведінкової складової є вміння старшого школяра планувати своє професійне майбутнє та приймати рішення, виявляючи автономність, рішучість, раціоналізм й реалізм у процесі прийняття рішень

4. Аналізуючи результати порівняльного дослідження професійного самовизначення старшокласників міських та сільських шкіл, варто зробити кілька важливих висновків стосовно кожного компоненту професійного самовизначення. *Когнітивний компонент*: старшокласники сільських шкіл володіють дещо нижчим рівнем обізнаності світу професій порівняно зі своїми міськими ровесниками. Обираючи перспективний напрямок своєї майбутньої професійної діяльності, випускники міських шкіл частіше віддають перевагу професіям, пов'язаних зі взаємодією людей («Людина-людина») та творчістю («Людина-мистецтво»), в той час як їхні однолітки з сільських районів більше виявляють інтерес до сфер «Людина-природа» та «Людина-людина». У контексті мотивації вибору професії для сільських випускників більш домінуючими є внутрішні соціальні та індивідуально значущі мотиви, в той час як міські випускники більш орієнтовані на внутрішні індивідуально значущі та зовнішні позитивні мотиви. *Емоційно-ціннісний компонент*: для міських старшокласників найбільш значущими ціннісними орієнтаціями, які впливають на їхній професійний вибір, є саморозвиток, високе соціальне становище, популярність, а для старшокласників сільських шкіл - високе соціальне становище, популярність та розкішне життя. Стосовно реалізації ціннісних орієнтацій у двох груп респондентів можна спостерігати наступні тенденції: у міських учнів домінування таких цінностей, як високе соціальне

становище, популярність та теплі, турботливі стосунки з оточуючими людьми, а у сільських учнів - популярність, теплі, турботливі стосунки з оточуючими людьми та розкішне життя. *Орієнтовно-поведінковий компонент*: виявленні відмінні тенденції у професійних установках старшокласників міських та сільських шкіл. Учні міських шкіл характеризуються вищою нерішучістю, раціоналізмом та меншим ступенем оптимізму стосовно майбутньої кар'єри, у той час як учні сільських шкіл виявляють вищий рівень оптимізму, самооцінки та виражену залежність від соціального оточення.

5. Отримані результати емпіричного дослідження вказують на необхідність формулювання рекомендацій батькам щодо підвищення ефективності професійного самовизначення старшокласників. Ми рекомендуємо батькам активно взаємодіяти зі своїми дітьми, виявляючи інтерес до їхніх професійних уподобань та створюючи відкритий діалог. Забезпечення практичного досвіду та ресурсів для дослідження різних професій може допомогти старшокласникам розширити горизонти та зміцнити розуміння професійних сфер. Розвиток навичок прийняття рішень через обговорення варіантів та застосування рольових ігор по ролях підтримає обґрунтований вибір професії. Також важливо розвивати навички емпатії та культури спілкування, формувати адекватну самооцінку старшокласника. Варто уникати спонукань до переїзду або орієнтацій лише на високооплачувані професії, а замість цього, надаючи гнучкість та підтримку в рішеннях, краще сформувати резервний план для готовності до непередбачуваних обставин. Рекомендуємо батькам систематично наголошувати на тому, що вони повинні бути завжди готові надавати емоційну підтримку дітям, допомогати незалежно від їх успіху у виборі професійного шляху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адлер А. Індивідуальна психологія як шлях до пізнання та самопізнання людини. Київ, 1997. 357 с.
2. Браун Д., Брукс, Л. Вибір і розвиток кар'єри: Застосування сучасних теорій у практиці. Київ, 2020. 288 с.
3. Браун Д., Лент, Р. Розвиток і консультування кар'єри: Теорія і практика. Київ, 2018. 312 с.
4. Вітковська О. Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07. –«Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2002. 24 с.
5. Всеукраїнський проєкт профорієнтації та побудови кар'єри. URL: <https://hryoutest.in.ua/> (дата звернення: 10.05.2023).
6. Дружинін В. Психологія загальних здібностей. Київ, 2002. 368 с.
7. Заброцький М. Вікова психологія: Навч. посібник. Київ, 1998. 92 с.
8. Кондаков І.М. Діагностика професійних установок підлітків. Питання психології. 1997. № 2. С. 122-131.
9. Коханова О.П. Ціннісні орієнтації сучасної молоді: значущість та реалізованість. Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання (31). 2014. С. 152-157.
10. Мельник М. Особливості профорієнтаційної роботи з обдарованими старшокласниками у загальноосвітніх навчальних закладах. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2013. № 7. С. 47-48.

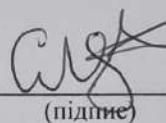
11. Мозер У. Про психоаналітичну теорію вибору професії: сублімація, ідентифікація та професійна ідентичність. Журнал психології. 1963. №1. С. 1-18.
12. Овчарова Р.В. Психологічна діагностика професійних здібностей. Київ, 1982.
13. Оліховська Л. Теоретичні основи професійного самовизначення: психологічний аспект. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка» . Соціальна робота». 2016. Випуск 2 (39). С. 161-164.
14. Пирог Г. Професійне самовизначення старшокласників, які опинились у складних життєвих обставинах: діагностична та корекційно-розвивальна робота. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2018. Випуск 2. Том 2. С. 66-71.
15. Пирог Г., Д. Коробко. Психологічні особливості професійного вибору старшокласників установ інтернатного типу. Особистісне зростання: теорія і практика. Збірник наукових праць за матеріалами III-ї Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-практичної інтернет-конференції. Житомир, 2018. С. 118-121.
16. Пирог Г., Д. Коробко. Теоретичний аналіз особливостей професійного самовизначення старшокласників, які знаходяться у складних життєвих обставинах. «Прикладні аспекти психології особистісного зростання»: Збірник наукових праць студентів та викладачів. 2017. Випуск 2. С. 21-25.
17. Побірченко Н.А. Професійне самовизначення і проблема зайнятості населення. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Професійне самовизначення в системі «людина-техніка»: еколого-аграрний напрям» / За ред. М.І. Бахмата. Кам'янець-Подільський, 2008. 91 с.
18. Побірченко Н.А., Шайкова А. Л. Профорієнтація учнівської молоді: посібник. Київ, 2009. 226 с.

19. Побірченко Н.А. Психолого-педагогічні основи профорієнтації в неперервній освіті. Профорієнтаційна робота психолога / Упоряд. Т. Гончаренко. Київ, 2007. 130 с.
20. Психологічний словник / Авт.-уклад. В. Синявський, О. Сергєєнкова / За ред. Н.А. Побірченко. Київ, 2007. 336 с.
21. Радчук Г. Особистісне та професійне самовизначення як чинник професійного становлення особистості. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2012. Випуск 5. С.47-54.
22. Райан Р., Шонк, М. Психологія планування кар'єри: Відновлення значущості цінностей і цілей. Київ, 2019. 256 с.
23. Райан Р. Планування і розвиток кар'єри: Комплексний підхід. Київ, 2017. 368 с.
24. Сьюпер, Д. Досягнення повноліття в Міддлтауні: створення кар'єри. Американський Психолог. 1985. С. 405-414.
25. Траверсе Т. Психологія праці: Навчально-методичний посібник. Київ, 2004. 116 с.
26. Федоренко Л. Психологічний супровід підвищення ефективності професійного самовизначення випускників сільських шкіл. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том. VI: Психологія обдарованості. Київ-Житомир, 2019. С. 369-379.
27. Федоренко Л. Психологічні детермінанти професійного самовизначення старшокласників. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки: зб. наук. праць. Київ, 2018. Вип. 7 (52). С. 143-149.

28. Федоренко Л.П. Психологічні особливості професійного самовизначення випускників сільських шкіл: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07. - «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2020. 311 с.
29. Федоренко Л. Соціальні чинники професійного самовизначення старшокласників сільських шкіл. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2018. №4. С. 150-155.
30. Федоренко Л. Труднощі професійного самовизначення старшокласників сільських шкіл. Теорія і практика сучасної психології. 2018. № 2. С. 177-181.
31. Федоренко Л. Ціннісний аспект професійного самовизначення старшокласників сільських шкіл. Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Запорізького національного університету та Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2018. № 2 (14). С. 144- 150.
32. Чорна І. Психологічні особливості організації профорієнтаційної роботи в школі: Методичний посібник. Тернопіль, 1995.
33. Чорна І. Формування психологічної готовності майбутнього вчителя до профорієнтаційної роботи у школі: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. Київ, 2003. 358 с.
34. Франкл В. Человек в поисках смысла. Москва, 1990. 368 с.
35. Фрейд З. Психоанализ. Религия Культура / Перевод с англ. А.М. Руткевич. Москва, 1992. 296 с.
36. Шевенко А. Професійне самовизначення старшокласників як чинник особистісного зростання: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. Київ, 2021. 180с.

37. Щотка О.П. Формування психологічної готовності студентів педагогічних університетів до професійно-управлінського самовизначення: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. К. 2003. 21 с.
38. Яблонська Т.М. Розвиток здатності до рефлексії в професійному становленні особистості вчителя початкових класів: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07. - «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2000. 20 с.
39. Holland J. L. Making vocational choices: A theory of vocation personalities and work environments. 3rd Edition. Eutz, FE: Psychological Assessment Resources, 1997.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

(підпис)

Сарован Л.І.